

УДК 930.2(1=16) "04/14"

КИРИЛО-МЕФОДІЯНА НА СТОРІНКАХ “ТРУДОВ КИЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ”

Олег ФАЙДА

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра візантології

У статті досліджуються публікації з кирило-мефодіївської проблематики на сторінках провідного богословського та церковно-історичного журналу “Труды Киевской Духовной Академии”, що виходив у другій половині XIX–на початку XX ст. Аналізуються праці відомих фахівців у цій галузі – професорів Київської Духовної Академії Олексія Воронова та Івана Малишевського, а також іншого київського дослідника – Германа Бараца. Особливу увагу зосереджено на наукових дискусіях між ученими з різноманітних проблем кирило-мефодіяни.

Ключові слова: кирило-мефодіяна, “Труды Киевской Духовной Академии”, історіографія, славістика, візантиністика, церковна історія, Олексій Воронов, Іван Малишевський, Герман Барац.

Протягом XVII–XVIII ст. центральний осередок наукового життя на українських землях перебував у стінах Києво-Могилянської Академії. У 1817 р. владою функціонування закладу було припинено, натомість через два роки на його базі засновано іншу академію – духовну. Київська Духовна Академія (далі – КДА) протягом століття існування завжди маніфестувала себе спадкоємицею славних традицій школи Петра Могили. Саме тут в останній третині XIX–на початку XX ст. було закладено фундамент духовної науки на Україні.

У 1857 р. ректор Академії Антоній Амфітеатров, підтриманий професорською конференцією, висунув ідею заснування наукового друкованого органу. Через два роки пропозицію схвалив Святіший Синод Російської Православної Церкви, і у 1860 р. світ побачили перші чотири номери “Трудов Киевской Духовной Академии”. Так розпочиналася історія провідного періодичного видання з богословських та церковно-історичних студій на Наддніпрянській Україні. Журнал виходив безперервно до 1917 р., опісля революційні події та спричинені ними фінансові негаразди призвели до його закриття, а невдовзі й до припинення більшовиками діяльності самої академії.

У журналі публікувались різноманітні матеріали: “слова” і промови офіційних чинників Академії, трактати і наукові розвідки з дисциплін, які викладалися в Академії. Провідне місце займала богословська, історична та літературознавча тематика. Друкувалась також хроніка наукового життя Академії, рецензії, бібліографічні замітки про нові видання тощо. За 58 років існування журналу на його сторінках (а це понад шістьсот номерів) опубліковано величезний масив наукового матеріалу. Донедавна цю багатющу спадщину переважно оминали увагою. Лише

останніми роками дослідники звертаються до “Трудов КДА”. Знаний український діаспорний історик

© Файда О., 2003

А.Жуковський відзначив цінність видання, насамперед, як джерела “до історії української церкви, до студій релігійних течій і богословської думки на Україні”, назвав його своєрідним богословським відповідником до українознавчого видання “Киевская Старина”¹. В останні роки з’являються і перші праці, в яких досліджуються публікації журналу. Так, київська дослідниця С.М.Гузенко проаналізувала дослідження з проблем історії церкви давньоруського періоду на сторінках цього видання².

Однак автори церковно-історичних студій, що друкувалися у “Трудах КДА”, не обмежувались згаданою тематикою. Дослідників цікавило ширше коло проблем, зокрема, історія християнської церкви поза українськими теренами. Одна з таких тем – кирило-мефодіяна, надзвичайно популярна у тодішній історичній та церковно-історичній науці – посідала помітне, навіть визначне місце на сторінках журналу.

Звернення до постатей святих Кирила та Мефодія і до величезного культурного пласту, пов’язаного з їхніми іменами, зумовлювалися рядом причин. Насамперед, славістика в КДА завжди була на високому рівні, що дає підставу трактувати цей духовний освітньо-науковий заклад як важливий “осередок київської слов’янознавчої школи”³. Адже джерела православної слов’янської писемності як загальнокультурної підвалини ряду православних церков (болгарської, сербської, руської та інших) закладалися солунськими братами. Зрозуміло, кирило-мефодіяна була широко представлена у навчальних програмах Академії, а відповідно, і в наукових дослідженнях

її викладачів. До того ж на другу половину XIX ст. припадав ряд ювілейних дат, пов’язаних з діяльністю слов’янських першовчителів – тисячоліття моравської місії Кирила і Мефодія (1863), смерті Кирила (1869) та смерті Мефодія (1885). Отже, часопис академії, зрозуміло, й став трибуною для окремих учених, а саме – Олексія Воронова, Івана Малишевського та Германа Бараца.

У середовищі слов’янознавців праці київських вчених не могли залишитись непоміченими. Прізвища професорів академії з короткими характеристиками їхніх наукових зацікавлень фігурують у відомому біобібліографічному словнику “Славяноведение в дореволюционной России”⁴. Згадано про них і в пізнішому узагальнюючому виданні з такою ж назвою⁵. Українська історична наука останніх років теж не обділила увагою здобутки вчених у царині славістики. С.Лиман, автор дисертаційного дослідження “Медієвістика в Україні в кінці XIX–початку XX ст. (1880–1917 рр.)”⁶, ана-

¹ Жуковський А. Вклад Київської Духовної Академії і її “Трудів” на культурному і богословському відтинках // Українській історик (Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен). 1989. Рік 26. Число 101. С.61.

² Гузенко С.М. Висвітлення проблем історії церкви України-Русі (православ’я давньоруського періоду) на сторінках журналу “Труды Киевской духовной академии”. Автореф. дис... канд.іст. наук. Київ, 2002.

³ Копилов С.А. Слов’янознавство в Київській духовній академії (1819–1920 рр.) // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Т.1(3). Кам’янець-Подільський, 1997. С.91.

⁴ Артамонов В.А. Воронов Александр Дмитриевич // Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь. Москва, 1979. С.110; Логачев К.И. Малышевский Иван Игнатьевич // Там само. С.233.

⁵ Славяноведение в дореволюционной России. Москва, 1988.

⁶ Лиман С.І. Медієвістика в Україні в кінці XIX–початку XX ст. (1880–1917 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. Харків, 1994.

лізує розвідки І.Малишевського в розділі, присвяченому історії православної церкви. Заслуговує на увагу стаття С.Копилова “Слов’янознавство в Київській духовній академії (1819–1920 рр.)”⁷, яка є першою спробою синтетичного вивчення історії слов’яно-

знавства в КДА⁸. Дослідник не оминув увагою і доробок з кирило-мефодіївської проблематики згаданих учених⁹.
Отже, кирило-мефодіяні в КДА приділялася чимала увага. І все ж з поля зору випав ряд сюжетів стосовно і діяльності солунських братів досліджених у студіях учених, що публікувались в друкованому органі Академії, а також перебіг наукових дискусій, що супроводжували вихід їхніх праць у світ. Аналіз наукового доробку згаданих учених під таким кутом дав би змогу адекватно оцінити місце досліджень О.Воронова, І.Малишевського та їхніх опонентів серед інших тогочасних праць з кирило-мефодіївської проблематики. Мета пропонованої статті – заповнити ці прогалини і таким чином розширити наші знання про історію славістики на Україні. До того ж студії в цьому напрямі становлять інтерес не тільки для славістики, а й для історії вітчизняної церковно-історичної науки та візантиністики.

Кирило-мефодіївська проблематика в “Трудах” започаткована публікацією на їх сторінках 1876–1877 рр. докторської дисертації О.Воронова, присвяченої основним джерелам до вивчення діяльності святих Кирила і Мефодія¹⁰. За цю працю автор був відзначений Уварівською премією Петербурзької академії наук у 1879 р. Основні положення дослідження, що виносилися на захист, теж були опубліковані у “Трудах КДА”¹¹.

Олексій Воронов (1839–1883) народився у Тверській губернії в сім’ї священика. У 1862 р. закінчив Московську Духовну Академію і був скерований на викладання до Київської, де з 1866 р. перебував на посаді екстраординарного, а з 1878 р. – ординарного професора¹².

За визначенням ученого, предмет його наукового дослідження – “критичне вивчення джерел історії свв. Першовчителів Слов’янських”¹³. У праці автор, передовсім, ставив за мету надати спірним питанням у дослідженні джерельної бази кирило-мефодіяни нове вирішення, а багатьом гіпотезам, згідно з новими на той час науковими даними – більшої обґрунтованості. Дослідник прагнув подолати і один, на його думку, з недоліків сучасної йому історіографії – недостатньо критичне опрацювання багатьох пам’яток.

⁷ Копилов С.А. Слов’янознавство в Київській духовній академії (1819–1920 рр.) С.75–95.

⁸ Там само. С.91–92.

⁹ Там само. С.81, 84, 86.

¹⁰ Воронов А. Главнейшие источники для истории свв. Кирилла и Мефодия // Труды Киевской Духовной Академии (далее – ТКДА). 1876. №10. С.118–225; 1877. №1. С.76–149; № 4. С.143–202; №8. С.435–478; №9. С.666–731. Пізніше дисертація вийшла окремою книгою: Воронов А. Главнейшие источники для истории свв. Кирилла и Мефодия. Киев, 1877.

¹¹ Докторский диспут экстраординарного профессора Киевской Академии А.Д. Воронова (8 декабря 1877 года) // ТКДА. 1877. №12. С.781–790.

¹² Докладнішу біографію див.: Малишевский И.И. Александр Дмитриевич Воронов // ТКДА. 1884. №1. С.116–135 та ін.

¹³ Докторский диспут экстраординарного профессора Киевской Академии А.Д. Воронова (8 декабря 1877 года). С.783.

Об'єктом дослідження обрано найголовніші джерела – Паннонські Житія, Житіє св.Климента, богослужбові тексти та ін., що стосуються діяльності Кирила та Мефодія, а також другорядні матеріали, що їх недостатньо опрацьовано, хоч вони й становили інтерес для критики. У додатках до дисертації О.Воронов російською транскрипцією подав тоді незнані для ширшого загалу науковців писані глаголицею давні служби римо-католицького обряду, присвячені Кирилу та Мефодію. Вчений піддав суворому критичному аналізу відомі йому джерела – такий підхід застосовувався передовсім до документів зі значними вкрапленнями легендарного характеру, щоб визначити їх історичну значимість та міру достовірності. Дослідник дійшов до переконання про пізніше походження одних легендарних пам'яток і довів незначну вартісність інших. Так, поширені (Паннонські) Житія він датує не раніше другої чверті X ст., високо оцінює Житіє св. Климента чи т.зв. Болгарську легенду, а т.зв. Солунській легенді відмовляє у джерельній достовірності. Разом з тим О.Воронов як церковний історик вказав на “неспроможність того погляду, за яким цілком відділялись свідчення легендарних джерел від свідчень документальних пам'яток і перші з них цілком виключались з наукової історії”¹⁴.

У дослідженні трапляється ряд тверджень, спрямованих на спростування деяких положень католицької історіографії. Йдеться про міркування О.Воронова, згідно з тогочасною православною історіографією, про приналежність святих братів та духовної традиції, пов'язаної з ними, до східної чи західної гілки християнства. Дослідник з'ясував для себе це питання чітко. На його думку, наукові дослідження свідчать, що Першовчителі, “наслідували вчення східної церкви”, до якої належали, завжди нею шанувались; “латинська церква, навпаки, швидко після смерті славетних Просвітників Слов'янства” майже не згадувала про них, за винятком кількох випадків, а церковне шанування святих запровадила лише в середині XIV ст.¹⁵

Певні положення праці О.Воронова спонукали одного з двох його офіційних опонентів на захисті дисертації – І.Малишевського – звернутись до докторанта у “Трудах КДА” з відкритим листом¹⁶. Автор послання доброзичливо зазначив, що поділяє більшість висновків Воронова, однак має деякі сумніви щодо його твердження про початкову грецьку редакцію поширених Житій, писаних у Болгарії, та давніх канонів до них¹⁷. Він обгрунтував свої застереження, пославшись на опубліковані

Олександром Горським два тропарі з давнього слов'янського канону Дмитрію Солунському. І.Малишевський підтримав думку цього вченого про святих братів (або принаймні одного з них – Мефодія) як найімовірніших авторів канону, додаючи на користь такого твердження власні аргументи. Звідси, стверджує Малишевський, оскільки канон складений слов'янською мовою, а слов'янська писемність на той час у Болгарії вже була поширена, то цей факт за аналогією є запереченням гіпотези про грецький оригінал канону. Підкріпленням думки про первинність слов'янського тексту, продовжує вчений, може бути існування у латинізованій Чехії слов'янських житій святих Людмили та В'ячеслава та слов'янського канону останньому, що, на його

¹⁴ Докторский диспут экстраординарного профессора Киевской Академии А.Д.Воронова (8 декабря 1877 года). С.785.

¹⁵ Там само. С.786.

¹⁶ *Малишевский И.* Вопросы критики относительно некоторых источников для истории свв. Кирилла и Мефодия // ТКДА. 1877. №12. С.791–799.

¹⁷ Щоправда, пізніше у своїй праці І.Малишевський залишає це питання відкритим (див.: *Малишевский И.* Святыне Кирилл и Мефодий. Москва [Репринт]. 2001. [Приложение]. С.313).

думку, слугували першоджерелами для декотрих латинських легенд. А отже, чи не логічніше “визнати подібне явище можливим, навіть *більш можливим і природним* для Болгарії”¹⁸, де слов’янська писемність була сильнішою, аніж у Чехії, а грецька слабшою, аніж латина в чехів. Як і І.Малишевський, гіпотезу О.Воронова про початкову грецьку редакцію заперечував другий рецензент – Євген Голубінський¹⁹.

О.Воронов не забарився з відповіддю – її було надруковано у наступному номері журналу²⁰. Докторант передовсім спростовував засадничі твердження І.Малишевського, піддавши критиці тезу про приналежність публікованого О.Горським канону святим братам як невластивого їм за змістом та “за тоном”, а також висловив сумнів щодо “історичного значення” свідочств канона. Щодо твердження опонента про перевагу слов’янської писемності над грецькою у Болгарії, то О.Воронов визнав його як найбільш серйозний довід супроти його міркувань. Натомість, щоправда, він відзначив поверховий характер розвідки І.Малишевського про чеські слов’янські тексти як першоджерела латинських легенд, намагався довести грецьке походження житій і канонів святим Першовчителям. Зрештою, визнавши певну слушність думок опонента, О.Воронов погодився “що [якщо й] можна оспорювати думку про *буквальний переклад*”, то щонайменше варто визнати, що “*основа цих житій була грецька, ... вони укладені за грецьким житієм*”²¹.

З часом О.Воронов, а також багато інших учених, змінили думку про одне з західних джерел до історії Кирила і Мефодія – послання, де фігурувало ім’я папи Стефана VI. У докторській дисертації вчений підтримав думку більшості фахівців – називав цей лист “фальсифікацією Віхінга і латино-німецької партії, що його укладено одразу по смерті св.Мефодія”²². Однак через певний час після виходу в світ монографії О.Воронова, у 1880 р. одним із редакторів Monumenta Germaniae П.Евальдом було опубліковано вибрані матеріали із збірки папських листів, виявлених у фондах Британського музею. Слідом за французькими та західнослов’янськими вченими, О.Воронов зацікавився цією знахідкою²³. Зміст листів папи Іоанна VIII та підтвердження достовірності листа Стефана VI, що раніше викликав сумнів, на думку О.Воронова, однозначно свідчили про переслідування св.Мефодія німецько-латинським духовенством, а останній документ, вважав він, підтвердив, що й апостольський престол поступово прилучився до нищення слов’янської церкви (тут – у значенні слов’янського богослужіння) у Великій Моравії. Звісно, дослідник не оминув нагоди наголосити, що нові документи є суттєвим аргументом для спростування окремих поглядів католицьких істориків.

Окрім О.Воронова, дослідження з кирило-мефодіяни на сторінках “Трудов” публікував колега по Академії та його науковий опонент І.Малишевський (1828–1897), більша частина життя якого була пов’язана з цим закладом. Уродженець Мінської губернії, у 1853 р. він закінчив курс навчання в КДА і залишився тут бакалавром. Згодом

¹⁸ *Мальшевский И.* Вопросы критики относительно некоторых источников для истории свв. Кирилла и Мефодия. С.799.

¹⁹ *Голубинский Е.Е.* [Рецензия]. Кирилл и Мефодий. Главнейшие источники для истории свв. Кирилла и Мефодия. Сочинение А.А.Воронова. Киев, 1878 // Записки Академии наук. 1880. Т.37. Кн. 2. Прилож. №4. С.154–155.

²⁰ *Воронов А.Д.* К вопросу об источниках для истории свв. Кирилла и Мефодия (Ответ профессору И.И. Мальшевскому) // ТКДА. 1878. №1. С.220–245.

²¹ *Воронов А.Д.* К вопросу об источниках для истории свв. Кирилла и Мефодия (Ответ профессору И.И. Мальшевскому). С.229.

²² Докторский диспут экстраординарного профессора Киевской Академии А.Д. Воронова (8 декабря 1877 года). С.789.

²³ *Воронов А.Д.* Научное движение по вопросу о свв. Кирилле и Мефодии // ТКДА. 1881. №8. С.391–416.

він уже екстраординарний а з 1862 р.– ординарний професор. У 1873 р. І.Малишевський захистив докторську дисертацію “Александрийский патриарх Мелетий Пигас”²⁴.

Найбільш знана та вагома його публікація з кирило-мефодіївської проблематики – монографія “Святые Кирилл и Мефодий” (вперше, у скороченому варіанті, виголошувалася як промова на одному з святкових актів академії). Як і дисертація О.Воро-

нова, вона спочатку частинами була надрукована в науковому періодичному виданні академії, і згодом опублікована окремою книгою²⁵.

При її написанні дослідник послуговувався великою кількістю джерел, але найчастіше покликався на “перші життєписи святих братів”²⁶. Характерний момент: І.Малишевський майже беззастережно довіряв даним, наведеним у життях²⁷, часто відстоював достовірність тих фрагментів у їхньому тексті, до яких з певним скепсисом ставились інші дослідники, передовсім світські.

Для викладу обрано розповідний стиль, автор послідовно відтворив життєпис святих братів, проаналізував основні етапи їхньої християнізаційно-просвітницької діяльності, здійснив спробу встановити докладну хронологію подій. У другій частині книги йдеться про діяльність Мефодія в сані єпископа Моравії та Паннонії.

Чи не найперша проблема, за логікою дослідження, що про неї в ті часи вважала за потрібне висловитись більшість дослідників біографії солунських братів, стосувалась з’ясування етнічної приналежності батьків Кирила та Мефодія. І.Малишевський вважав це питання суто формальним, бо навіть якщо їхній батько Лев і мав слов’янське походження, то перебуваючи на державній службі у Візантії, він все ж усвідомлював себе греком²⁸.

Далі І.Малишевський аналізує місіонерську діяльність братів. На його думку, їхня справа особливо прислужилась новим, щойно сформованим слов’янським державам, які прагнули поєднатись з християнським світом, щоб переймати від нього розвинуту культуру, набути міжнародного визнання. У цьому випадку вибір віри був безпосередньо пов’язаний з “питанням про національну самобутність, самостійне існування, устрій і розвиток”²⁹. На думку І.Малишевського, основний подвиг солунських братів – переклад Біблії для слов’ян – був цілеспрямованою, заздалегідь задуманою акцією. На користь цього мав би свідчити ряд подій з їхнього життя. Задля цієї мети Константин, наприклад, спеціально вивчав єврейську мову – автор майже не ставить під сумнів той епізод з життя, де йдеться про швидке опанування майбутнім

²⁴ Докладніше див.: *Корольков И.* Иван Игнатьевич Малышевский, заслуженный профессор Киевской Духовной Академии. Киев, 1897; *Титов Ф.* Памяти покойного профессора Академии Ивана Игнатьевича Малышевского // ТКДА. 1897. №2. С.270–307.

²⁵ *Малышевский И.* Свв. Кирилл и Мефодий (Речь, произнесенная на акте КДА 7 апреля 1885 г.) // ТКДА. 1885. №5. С.84–121; №6. С.149–208; №7. С.380–419; №8. С.526–581; №9. С.49–105; №10. С.275–310; №11. С.424–469; 1886. №12. С.549–586; *Его же.* Святые Кирилл и Мефодий, первоучители Славянские. Киев, 1887. Посилання подаємо за репринтним виданням: *Малышевский И.* Святые Кирилл и Мефодий. Москва, 2001.

²⁶ *Малышевский И.* Святые Кирилл и Мефодий. С.3.

²⁷ Див., наприклад, висловлювання про глибоке переконання “в цілковитій історичній достовірності житій у всьому фактичному змісті їх”: *Малышевский И.* Святые Кирилл и Мефодий. [Приложение. Олимп, на котором жили...]. С.313.

²⁸ *Малышевский И.* Святые Кирилл и Мефодий. С.5.

²⁹ Там само. С.58.

апостолом слов'янства хозарських книг, приписує це його надзвичайним філологічним здібностям³⁰.

У подіях хозарської місії дослідник вбачав чи не одну з головних спонук перекладацько-просвітницької діяльності братів. Він мав на увазі згадку про т.зв. “руські письмена”, що їх нібито бачили Константин та Мефодій, і це знайомство у поєднанні з рядом інших чинників підкріпило їх упевненість у потребі перекладів священних книг для слов'янства. Вже на той час позиції вчених з питання “руських письмен” суттєво різнились. І.Малишевський прийняв гіпотезу, висловлену ще П.Й.Шафари-

ком, і слідом за ним намагався обґрунтувати положення, що Євангеліє та Псалтир писані готською, або т.зв. “варяго-руською” мовою³¹. Щоправда, для відомого будителя слов'ян таке твердження було припущенням, а для київського професора фігурувало як “незаперечна істина”³².

І.Малишевський як представник церковної історіографії шукав глибинні мотиви діяльності солунських братів в їх моральних якостях, а отже, намагався відтворити їх внутрішній світ, часто пояснював їхні дії ревним ставленням до віри та своєї справи. Вчений вважав, що у своєму служінні Константин прагнув відродити підупале у візантійській церкві місіонерство, останнім помітним представником якого, на його думку, був Іоан Златоуст³³. Можна погодитись – Константину, ймовірно, було притаманне таке прагнення, однак обмежувати активну проповідницьку діяльність Константинополя IV ст. є явним перебільшенням. При такому трактуванні з поля зору випадає цілий період інтенсивного візантійського місіонерства у VI ст.³⁴

У міркуваннях І.Малишевського привертає увагу також його позиція щодо авторства думки про переклад священних книг слов'янською мовою. Автор монографії стверджував, що така ідея “належить виключно та цілковито Константину, що мав першого послідовника [у цій думці – О.Ф.] у свого браті Мефодії”³⁵. Один з сучасників І.Малишевського, автор рецензії на його книгу, відомий славіст Антон Будилович не поділяв такої категоричності³⁶. Однак загалом велич діянь братів І.Малишевський вбачав передовсім навіть не у створенні слов'янської писемності, а “в перекладі священних книг, а ще більше – у самій думці про переклад їх і в думці запровадити читання народною мовою у богослужінні”³⁷.

Учений не обминав й інших дискусійних питань кирило-мефодіяни, нерідко приєднуючись до авторів тих думок, які, на його думку, мали слушність. Так, стосовно тра-

диційного питання тодішньої історіографії щодо т.зв. брегальницької місії, І.Малишевський висловив цілковиту згоду з тими науковцями, котрі заперечували її існування. Його міркування з цього приводу небагатослівні – болгарське сказання, де згадується про нібито відвідини братами Македонії, як пізня переробка поширених житій –

³⁰ Там само. С.32, 75.

³¹ Там само. С.33 і далі, 76.

³² *Мальшевский И.* Святыє Кирилл и Мефодий. [В тексті посилання]. С.326.

³³ *Мальшевский И.* Святыє Кирилл и Мефодий. С.66.

³⁴ Див.: Релігійні місії очима Візантії: імперський зразок і його місцеві варіанти // *Шевченко І.* Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. Львів, 2001. С.29–49. Тут подано і головну літературу проблеми.

³⁵ *Мальшевский И.* Святыє Кирилл и Мефодий. С.65.

³⁶ *Будилович А.* Критика и библиография. [Рец. на кн. Святыє Кирилл и Мефодий, первоучители славянские. Сочинение Ив. Малишевского. Киев, 1886] // Журнал Министерства Народного Просвещения. 1887. №6. С.374.

³⁷ *Мальшевский И.* Святыє Кирилл и Мефодий. С.60.

джерело ненадійне, а нових вагомих аргументів на користь цього фрагменту не знайдено³⁸.

Привертає увагу широка наукова ерудиція дослідника – життєписи святих Кирила і Мефодія у його праці подано на тлі історії Візантії, Риму, слов'янських та навколишніх земель. Особливо часто звертався І.Малишевський до візантійської історії. Саме глибокими знаннями у цій галузі пояснюється вагоме досягнення І.Малишевського

кого в царині кирило-мефодіяни. До виходу у світ його розвідки багато вчених, а серед них й відомий славіст Василь Більбасов, висловлювали думку, що під Олімпом, згаданим у житіях як місце кількарічного перебування Кирила та Мефодія до виклику у хазарську місію, треба розуміти Афон. Дослідник повністю спростував подібне твердження як результат некритичного ставлення до джерела як до легенди, “з якою можна вільно поводитись” і переконливо довів, що тут йдеться про гору Олімп та навколишню місцевість, що на території Віфінії. Вчений присвятив проблемі окремий додаток “Олімп, на котором жили свв.Константин и Мефодий”³⁹, де детально дослідив не лише перебування тут солунських братів, а й багатолітню історію тутешніх монахів та самітників.

І.Малишевський звертався також до сюжетів з історії імперії ромеїв, зокрема, до постаті патріарха Фотія, якого вважав одним з найбільших спільників солунських братів у їхній просвітницькій роботі. Щоправда, у цьому випадку І.Малишевського стимулювала полеміка про роль патріарха в історії вселенської церкви між православними вченими та їхніми колегами з католицького середовища⁴⁰. На його думку, роки просвітницької та проповідницької діяльності Кирила та Мефодія серед слов'ян, що були предметом найрізноманітніших трактувань серед учених, для авторів західних, “латинських і латино-слов'янських слугують приводом до спотворення характеру їх діяльності, до спроб відтяти їх від православного греко-слов'янського Сходу і подати прихильниками Рима”⁴¹. Проте не варто надто акцентувати увагу на подібних моментах у працях О.Воронова та І.Малишевського – тема взаємин святих братів із Апостольським престолом, виявляється, була однією з ключових у роботах істориків Російської імперії, до того ж не лише церковних⁴². Цей інтерес пояснювався водночас суто науковими спонуками з'ясувати спірний момент в історіографії проблеми, разом з тим не був позбавлений полемічної спрямованості щодо неправославних авторів. Незважаючи на деякі зауваження, наукова громадськість загалом високо оцінила роботу І.Малишевського і визнала її гідною престижної в наукових духовних колах Макаріївської премії.

Згодом як продовження монографії І.Малишевський опублікував статтю, в якій простежив долю слов'янської церкви у Моравії та Паннонії після смерті солунських братів⁴³. Джерельною основою розвідки були матеріали слов'янського походження, зокрема, Житіє святого Климента, а також латинські джерела – листи понтифіка та одна інструкція римським послам до Моравії, а також Фульд(ен)ські аннали. У

³⁸ Там само. С.74; [В тексті посилання]. С.325.

³⁹ *Мальшевский И.* Святыя Кирилл и Мефодий. [Приложение. Олимп, на котором жили св. Константин и Мефодий]. С.297–313.

⁴⁰ *Мальшевский И.* Святыя Кирилл и Мефодий. С.45 і далі.

⁴¹ Там само. С.45–46.

⁴² *Попруженко М.Г.* Заметки по Кирилло-Мефодиевскому вопросу. Одесса, 1892. С.4.

⁴³ *Мальшевский И.И.* Судьба славянской церкви в Моравии и Паннонии при учениках св. Кирилла и Мефодия // ТКДА. 1886. № 3. С.417–456; № 5. С.73–110; №6. С.198–230. Подасмо за: *Мальшевский И.* Святыя Кирилл и Мефодий. С.225–296.

баченні дослідника загальна ситуація після смерті Мефодія для моравської церкви виглядала так: учні Мефодія, що продовжували на моравсько-паннонських теренах “справу вчителя”, протиставляються вкрай ворожо налаштованому до їхньої діяльності латинсько-німецькому середовищу, на боці якого перебував і папський престол. Щодо підтримки Римом німецької партії, то зауваження вченого про роль у цій справі апостольської столиці відчутно перегукуються зі змістом його монографії. Але у статті він детальніше розвиває припущення, згідно з яким, папа міг підозрювати у Мефодії, особливо після його останньої подорожі до Константинополя намагання розірвати зв'язок з римським престолом”⁴⁴. Назагал склалась ситуація, коли Рим остаточно підтримав німецьку партію. Саме тому, на думку вченого, пізніше підкорення Моравії угорцями мало свої позитивні сторони, оскільки “затримало подальше захоплення слов'янських земель і підкорення слов'ян німцями”, а отже, дало можливість “зберегти риси народної самобутності там, де їм загрожувало неминуче придушення німцями”⁴⁵.

До згаданих праць І.Малишевського з кирило-мефодіївської проблематики треба додати і маловідому його статтю “Логофет Феоктист, покровитель Константина філософа”⁴⁶. У позитивістичній манері, до найдрібніших деталей автор за візантійськими джерелами реконструював біографію вельможі, відомого як опікуна молодого Константина.

Редакція журналу часто практикувала публікацію рецензій позаакадемічних авторів на видані у попередніх номерах дослідження. Одна з них, написана Германом Барацом, колишнім “ученим євреєм” при київському, волинському та подільському генерал-губернаторстві⁴⁷, постать якого серед славістів менш znana – укладачі згаданого словника з історії слов'янознавства в Російській імперії оминули його увагою. Рецензія під непретензійною назвою “Заметки дилеттанта...”⁴⁸ містила аналіз монографії І.Малишевського і потрапила до редакції за його ж таки посередництвом

(з огляду, як висловився вчений, на її “безсумнівний науковий інтерес”). Критичні замітки стосувались лише двох фрагментів з монографії І.Малишевського. Підкріплюючи свої гіпотези глибоким філологічним аналізом, дослідник проводив складні

історичні паралелі з давньогрецькою та давньоєврейською писемністю. Зауваження Г.Бараца загалом доповнювали оцінки інших рецензентів, які відзначали “слабку розробку філологічно-лінгвістичної сторони кирило-мефодіївської проблеми”⁴⁹.

Через два роки після виходу рецензії Г.Барац розпочав публікацію серії нових (чималих за обсягом) “нотаток з приводу роботи” професора І.Малишевського⁵⁰. Дослідник поставив собі за мету довести, що більшість матеріалів, пов'язаних з іменем солунських братів (різноманітні оповіді про них, твори, що належать (або могли належати) їм, численні пам'ятки слов'янської писемності) містять чимало

⁴⁴ Мальшевский И. Святые Кирилл и Мефодий. С.242; [В тексті посилань]. С.342–343.

⁴⁵ Там само. С.295–296.

⁴⁶ Мальшевский И.И. Логофет Феоктист, покровитель Константина философа // ТКДА. 1887. №2. С.265–297.

⁴⁷ Гессен Ю. Барац, Герман Маркович // Еврейская энциклопедия / Под общей ред. Л.Кацнельсона и Д.Гинцбурга. В 14-ти тт. Санкт-Петербург [б.г.]. Т.III. С.790.

⁴⁸ Барац Г.М. Заметки дилеттанта на сочин. проф. И. Мальшевского “Свв. Кирилл и Мефодий” // ТКДА. 1889. № 3. С.484–508.

⁴⁹ Логачев К.И. Мальшевский Иван Игнатьевич. С.233.

⁵⁰ Барац Г.М. Кирилло-Мефодиевские вопросы // ТКДА. 1891. № 6. С.283–333; №8. С.606–680 (публікація незавершена).

запозичення з єврейських священних писань. Наприклад, автор дійшов висновку, що у “всій [Солунській – О.Ф.] легенді... нема жодного слова, яке б виразно не відображало впливу єврейської писемності”⁵¹. Такий неординарний підхід привернув увагу інших учених – з “нотатками” ознайомився відомий гебраїст, професор академії Я.Олесницький. Він відзначив: рецензія “написана з великим знанням справи... вельми дотепно, і відкриває нові горизонти російським ученим”⁵². Щоправда, він зробив і слушне зауваження з приводу міркувань Г.Бараца: якщо пам’ятку єврейської релігійної писемності, Талмуд, вважати джерелом різних сказань, то варто пам’ятати, що книга ця – теж не першоджерело, а “compendium не лише єврейських знань, а й усього давнього світу”⁵³.

Таким чином, упродовж кількох десятиліть на сторінках “Трудов КДА” побачило світ кілька досліджень з різних ділянок кирило-мефодіяни, мали місце жваві наукові дискусії з цієї проблематики. Праці учених містять чимало варіантів рішень окремих дискусійних питань, а подекуди й оригінальних трактувань. Так, О.Воронов детально проаналізував величезний комплекс джерел кирило-мефодіївської проблеми, довів наукову значущість так званих легендарних джерел. Подібну позицію займав І.Малишевський – він одним із перших, ґрунтуючись на високій довірі до цих джерел, довів факт кількарічного перебування солунських братів на віфінському Олімпі. Цей ж автор детально досліджував й інші сюжети кирило-мефодіяни. Висвітлення теми на сторінках одного журналу виявилось плідним – згадані дослідження були якнайтісніше пов’язані одне з одним, автори часто дискутували, нерідко поділяли думку одне одного чи доповнювали її. Оскільки професори Академії О.Воронов та І.Малишевський були представниками православної історіографії, це значною мірою визначало їх метод дослідження, а їхні міркування інколи набували характеру полеміки, спрямованої проти католицького Заходу. Закиди світських славістів на адресу церковної історіографії за некритичний підхід до давніх текстів хоч і були якоюсь мірою аргументовані, не брали до уваги й певних досягнень богословів. Роботи православних учених підтвердили вартісність досліджень істориків з церковного середовища. Недарма ж відомий світський учений – академік В.Бузескул у третій (неопублікованій) частині масштабної праці про історіографію всесвітньої історії в Російській імперії назвав розвідки професорів О.Воронова та І.Малишевського “найвидатнішими працями про Кирила та Мефодія”⁵⁴. Приклад оригінального підходу до з’ясування окремих питань подав Г.Барац.

Таким чином, матеріали “Трудов КДА” свідчать про підвищений інтерес до кирило-мефодіївських студій навколоакадемічних славістів – на сторінках журналу фактично було представлено повний спектр публікацій на цю тему.

⁵¹ Там само. №6. С.332.

⁵² Там само. [Примечание редакции]. С.284.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського. Ф.10. Спр.14522. Арк.201.

**KYRYLO-METHODIANA ON PAGES OF
“TRUDY KYIEVSKOI DUKHOVNOI AKADIEMIYI”**

Oleh FAYDA

L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000
The Chair of Byzantine Studies

The publications on kyrylo-methodian problems on the pages of leading journal of theology and church history “Trudy Kiyevskoi Dukhovnoi Akadiemiyi” that was published in the second half of XIX and at the beginning of the XX centuries are examined in the article. Works of famous professors in this sphere – Olexij Voronov and Ivan Malyshevsky of Kiev Theological Academy, as well as another Kyjiv researcher German Barats are analyzed. Especial accent on scientific discussions the researchers about various problems of kyrylo-methodiana is made.

Key words: kyrylo-methodiana, “Trudy Kiyevskoi Dukhovnoi Akadiemiyi”, historiography, slavistic studies, byzantine studies, history of church, Olexij Voronov, Ivan Malyshevsky, German Barats.

Стаття надійшла до редколегії 24.04.03.
Прийнята до друку 07.05.03.